

De Tweede Kamerverkiezing van 2021

Corona, constanten, en voortgaande veranderingen

namens de [Stichting KiezersOnderzoek Nederland \(SKON\)](#)

[Tom van der Meer \(Universiteit van Amsterdam\)](#) en [Marcel Lubbers \(Universiteit Utrecht\)](#)

Inleiding

Wie van een afstand de verkiezingsuitslag van 21 maart 2021 bekijkt, zou verleid kunnen worden te concluderen dat de uitslag wijst op een grote mate van continuïteit. Natuurlijk zijn er verschuivingen in zetelaantallen, maar de VVD bleef met afstand de grootste, gevolgd door drie partijen (D66, PVV en CDA) die onderling stuivertje wisselden. Voor het eerst in lange tijd zou een zittende regeringscoalitie (demissionair weliswaar, ten tijde van de verkiezingen) getalsmatig verder kunnen.

Maar als de verkiezingen getuigen van een relatieve stabiliteit, is het dezelfde stabiliteit die we zien in een achtbaan die na een wilde rit op ongeveer hetzelfde punt eindigt. Achter de schijnbare stabiliteit zien we trends die zich hebben voortgezet, en blijkt er een nieuwe breuk te ontstaan tussen blokken van

partijen. Bovendien moeten we de verkiezingsuitslag beschouwen in het licht van twee grote gebeurtenissen: de coronacrisis (pandemie en lockdown) en de val van het kabinet vanwege het schandaal bij de Belastingdienst. Dit essay biedt een eerste analyse van de verkiezingsuitslag op basis van het Nationaal Kiezersonderzoek van 2021, dat onder een willekeurige groep stemgerechtigde Nederlanders werd afgenomen in de weken voor en na de Tweede Kamerverkiezingen. We gaan dieper in op de invloed van corona en de val van het kabinet, beschouwen de gedragingen en opvattingen van kiezers, en zien wat er schuil gaat achter de verkiezingsuitslag.

Corona-verkiezingen?

Twee omstandigheden maakten de verkiezingen van 2021 al op voorhand bijzonder. De eerste is de meest fundamentele. De

corona-pandemie raakte in 2020 en 2021 bijna alle facetten van de Nederlandse samenleving. De uitbraak en afkondiging van een lockdown in maart 2020 had ook een grote electorale impact. De angst voor de pandemie en de door de regering afgekondigde maatregelen leidden tot een rally-round-the-flag. Het vertrouwen in de regering steeg tot grote hoogte, en met name de VVD profiteerde daarvan in de peilingen.

In de aanloop naar de verkiezingen van maart 2021 bestonden zorgen dat de angst voor besmetting de opkomst zou kunnen schaden. Mede daarom werd de optie van stemmen per brief mogelijk gemaakt voor Nederlanders van 70 jaar en ouder, en werd het stelsel van stemmen bij volmacht uitgebreid van 2 naar 3 volmachten.¹ Het Nationaal Kiezersonderzoek stelt ons in staat om te duiden in hoeverre de zorgen bewaarheid zijn geworden, en of de geboden alternatieven goed hebben gewerkt.

Corona en de opkomst

De invloed van de pandemie op de opkomst lijkt beperkt. De opkomst bij de verkiezing van 2021 (79%) was nagenoeg identiek aan de gemiddelde opkomst van de tien voorgaande Tweede Kamerverkiezingen, en slechts 3 procentpunten lager dan in 2017.

Maar ook de opvattingen en gedragingen van kiezers geven weinig aanleiding om een grote rol toe te kennen aan de invloed van de pandemie op de opkomst. We hebben niet-stemmers na afloop van de verkiezingen open gevraagd waarom zij niet hebben gestemd. Dat leverde van 196 respondenten rationalisaties op. We kunnen de motivaties indelen in twee clusters.

De eerste groep noemde vooral praktische redenen waarom zij niet zijn gaan stemmen. Zij beschreven dat ze hun stempas hadden

¹ Een laatste bijzondere maatregel was het meerdaags stemmen. Stembussen werden eerder geopend om ouderen en kwetsbaren de gelegenheid te bieden op een rustig moment te stemmen. Het NKO heeft geen vragen opgenomen over de legitimiteit van deze maatregel.

verloren, recent verhuisd waren, te moe waren na een nachtdienst, of vonden dat ze niet lang genoeg in Nederland waren om een geïnformeerde stem uit te brengen.

De tweede groep noemde meer principiële redenen om niet stemmen, die veelal voortkwamen uit desillusie over de Nederlandse politiek. Ronduit antidemocratische sentimenten komen in de open antwoorden niet voor. Wel noemden deze kiezers de politieke partijen een pot nat, waren ze cynisch over het nut van stemmen voor het daadwerkelijke beleid, of omschreven ze de Tweede Kamer als onbetrouwbaar. Zo schreef een kiezer:

“Zinloos. Het is net het orkestje dat doorspeelt terwijl de Titanic zinkt.”

En een ander:

“In dit systeem heeft dat [*stemmen – red.*] geen zin, partijen worden op voorhand uitgesloten wat zeer ondemocratisch is ongeacht welke partij dat ook is. Na de verkiezingen worden achter gesloten deuren akkoorden gesloten waar niemand op gestemd heeft en wordt er een klein partijtje dat geen enkele weerspiegeling geeft van wat de meerderheid heeft gestemd bijgehaald voor een meerderheidje in de Tweede Kamer in ruil voor een positie... Dat is dus geen democratie en de stemmer krijgt niet wat er is gestemd... Dat is dus verspilde moeite ik heb wel wat beters te doen.”

Corona komt in de uitleg van niet-stemmers nauwelijks voor. Eén persoon schreef dat hij/zij in quarantaine was. Vijf personen maakten zich persoonlijk zorgen om besmetting. En een zevende persoon noemde het meer in algemene zin onverantwoord dat de verkiezingen doorgingen tijdens de lockdown. Deze zeven verklaringen leggen alle nadruk op het praktische aspect waarbij de pandemie hun deelname aan de verkiezingen in de weg stond. Dan zijn er nog twee personen die meer getuigen van desillusie. Zij beschreven dat de Corona-aanpak een teken is dat de overheid en de democratische vertegenwoordiging toch niet goed functioneren. Maar al met al telden

deze verklaringen op tot minder dan 5% van de niet-stemmers.

Dat de invloed van de pandemie op de opkomst beperkt was, suggereert ook het kwantitatieve onderzoek. Als de pandemie invloed zou hebben, zou je verwachten dat kiezers die bang waren voor infectie en/of ongevaccineerde kiezers eerder thuis zouden blijven. Nu klopt het dat bezorgde kiezers significant minder vaak naar de stembus gingen. Maar verdere analyses tonen dat die kiezers niet thuis bleven doordat zij bezorgd waren voor infectie: het blijkt een schijnverband. Niet de specifieke bezorgdheid om infectie maar een generiek pessimisme over de eigen fysieke en mentale gezondheid heeft ertoe geleid dat mensen eerder thuisbleven. Dat zouden zij waarschijnlijk in andere verkiezingsjaren en zonder die specifieke bezorgdheid ook hebben gedaan.

Het effect van vaccinatie is moeilijker te toetsen: Op 21 maart was nog slechts een kleine groep kiezers gevaccineerd. We zien binnen de oudste leeftijdscategorie geen significant verschil in opkomstgeneigdheid tussen gevaccineerden en ongevaccineerden. Onder de jongere leeftijdsgroepen (onder de 75) zien we wel een verschil in opkomstgeneigdheid tussen kiezers die aangeven dat ze zich zeker zullen laten vaccineren zodra dat kan, en kiezers die aangeven dat ze dat zeker niet zullen doen: De eerste groep had een veel grotere kans om te gaan stemmen. Maar dit verschil suggereert geen effect van vaccinatie (die immers nog niet heeft kunnen plaatsvinden), maar van het wereldbeeld van deze groepen kiezers.

De betrouwbaarheid van stemmethoden

Een mogelijke reden waarom de pandemie zo'n beperkte invloed had op de opkomst zat in de maatregelen die de regering invoerde om veilig stemmen mogelijk te maken. Naast de gebruikelijke fysiek uitgebrachte stem in het stembureau werd het stemmen bij volmacht verruimd (van 2 naar 3 volmachten) en werd het 70+'ers mogelijk gemaakt om te stemmen per post. Daar zit evenwel een risico aan. Niet alle

methoden worden even betrouwbaar geacht door Nederlandse kiezers, zo weten we al uit eerdere onderzoeken. In eerdere jaren was de briefstem nog hypothetisch; in 2021 werd deze in de praktijk gebracht. Wat betekende dat voor de perceptie van eerlijkheid van verkiezingen? Nederlandse verkiezingen staan onder kiezers en experts bekend om hun eerlijkheid. En dat was ook in 2021 onder kiezers het geval. Ruim 85% van de Nederlanders die een stem uitbracht noemde de verkiezingen van 2021 eerlijk of zeer eerlijk. Ook van de niet-stemmers was een groot deel (70%) overtuigd van de eerlijkheid van het proces. De laagste percentages vinden we onder kiezers van het FvD (29%) en van de PVV (52%). In totaal noemt slechts 6% van alle kiezers de verkiezingen oneerlijk of zeer oneerlijk. Zij verwijzen daarbij naar het op voorhand uitsluiten van partijen bij de coalitieonderhandelingen, naar de kwaliteit van de campagne, en naar de fraudegevoeligheid rond de briefstem.

Stemmen in het stembureau wordt als de meest betrouwbare vorm beschouwd. Maar liefst 94% van de kiezers noemt de fysieke stem in het stembureau betrouwbaar. Ook kiezers van FvD (70%) en PVV (80%) kunnen zich daar goeddeels in vinden.

Stemmen per volmacht wordt als minder betrouwbaar beschouwd (68%), ook door kiezers van FvD (46%) en PVV (55%).

Wat het meest opvalt is de betrouwbaarheid van de briefstem. Gemiddeld genomen noemt 62% van de Nederlandse kiezers de briefstem betrouwbaar. Maar de partijpolitieke polarisatie is enorm: van de FvD-stemmers noemt maar één op de negen kiezers de briefstem betrouwbaar; van de PVV-stemmers is dat één op de drie. Daarmee is de briefstem een potentiële ondermijning van de gepercipieerde legitimiteit van de verkiezingen onder een deel van de bevolking.

Daar staat tegenover dat de briefstem bovengemiddeld betrouwbaar werd geacht door de beoogde doelgroep ervan. De briefstem wordt betrouwbaarder genoemd naarmate kiezers

zich meer zorgen maken over corona, naar mate zij een zwakkere gezondheid hebben, en naar mate zij ouder zijn.

Aanloop: Val van de regering

De tweede grote gebeurtenis die de verkiezingen inkaderden is de val van de regering Rutte III naar aanleiding van het voortdurende schandaal bij de Belastingdienst. Op 15 januari, ruim twee maanden voor de verkiezingen, bood de regering haar ontslag aan. Minister Wiebes (VVD) en fractievoorzitter/lijsttrekker Asscher (PvdA) stapten op.

Een ruime meerderheid van de Nederlandse kiezers noemde de val van de regering in februari en maart een terecht besluit. Dat gold ook voor de kiezers van de vier coalitiepartijen, hoewel beduidend sterker voor D66- en CU-kiezers dan voor CDA- en met name VVD-kiezers. Van alle partijen werden de VVD en daarna de PvdA het meest verantwoordelijk gehouden voor het schandaal. Daarbij werden met name Rutte, Asscher en Wiebes bij naam genoemd, en in mindere mate de oud-staatssecretarissen Weekers en Snel.

Toch speelde het schandaal slechts een beperkte rol in de verkiezingscampagne van maart. Voor een deel van de verklaring daarvoor kunnen we kijken naar de kiezers. Slechts een klein deel van hen – circa 15% - stelde in het NKO dat voorafgaand aan de verkiezingen werd gehouden, dat het schandaal en het aftreden hun eigen stemgedrag zou beïnvloeden. Bovendien stemden deze kleine groep kiezers toch al voornamelijk op andere partijen dan de VVD en de PvdA. De invloed van het schandaal bestond er voor deze groep kiezers dus vooral uit, dat ze hun besluit uit 2017 (om niet te stemmen op de VVD of de PvdA) bestendigden. VVD-kiezers uit 2017 lieten zich naar eigen zeggen het minst beïnvloeden door het schandaal. En van de VVD'ers die zich wel lieten beïnvloeden, stemde een kwart tot een derde in 2021 uiteindelijk alsnog op de VVD.

Kortom, al met al bleef de invloed van het schandaal bij de Belastingdienst en de val

van de regering op het stemgedrag bijzonder beperkt. Enerzijds is dit opvallend gegeven de ernst van het schandaal en de aandacht ervoor in de voorgaande jaren. Anderzijds was er sprake van een gedeelde verantwoordelijkheid in een gefragmenteerd partijlandschap, en valt ook de rol van het rally effect tijdens de pandemie (dat leidde tot een stijging van de steun voor de VVD) niet uit te vlakken.

Corona als stabiliserende factor in de verkiezingsuitslag

Op het eerste gezicht laat ook de verkiezingsuitslag van 2021 een relatieve mate van stabiliteit zien. Figuur 1 toont de electorale volatiliteit, het aandeel Kamerzetels dat van partij wisselt van verkiezing tot verkiezing. Deze volatiliteit is sinds 1989 niet zo laag geweest als in maart 2021 (21 zetels, 14% van de zetels). Toch is deze uitkomst niet evident een teken van toegenomen stabiliteit. Als we de uitslag van de Provinciale Statenverkiezingen in maart 2019 als uitgangspunt nemen, zou de volatiliteit juist erg hoog hebben gelegen (38 zetels, ruim 25%). En ook de peilingen vlak voor de uitbraak van de pandemie in maart 2020 suggereerden een aanzienlijk hogere volatiliteit (32 zetels, ruim 21%). De pandemie en lockdown hebben geleid tot een zeker herstel van de partijverhoudingen.

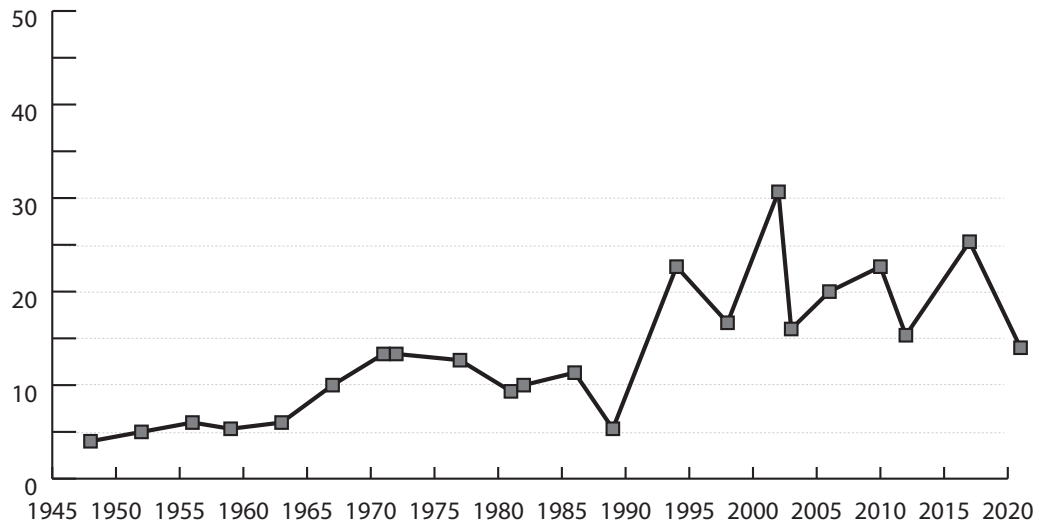
De electorale effecten van corona zien we terug in andere cijfers. Voor het eerst sinds 1998 verloor de zittende regeringscoalitie netto geen zetels bij de Tweede Kamerverkiezingen (zie Figuur 2). Natuurlijk waren er wel verschuivingen – het CDA verloor, D66 en de VVD wonnen – maar gezamenlijk hebben de coalitiepartijen zelfs een lichte winst geboekt. Daar zag het lange tijd niet naar uit. Begin maart 2020 stonden de coalitiepartijen gezamenlijk nog op een aanzienlijk verlies van ruim 20%. De rally-round-the-flag leidde echter tot een toestroom van kiezers naar de regeringspartijen, en met name naar de VVD.

Het partijstelsel: fragmentatie

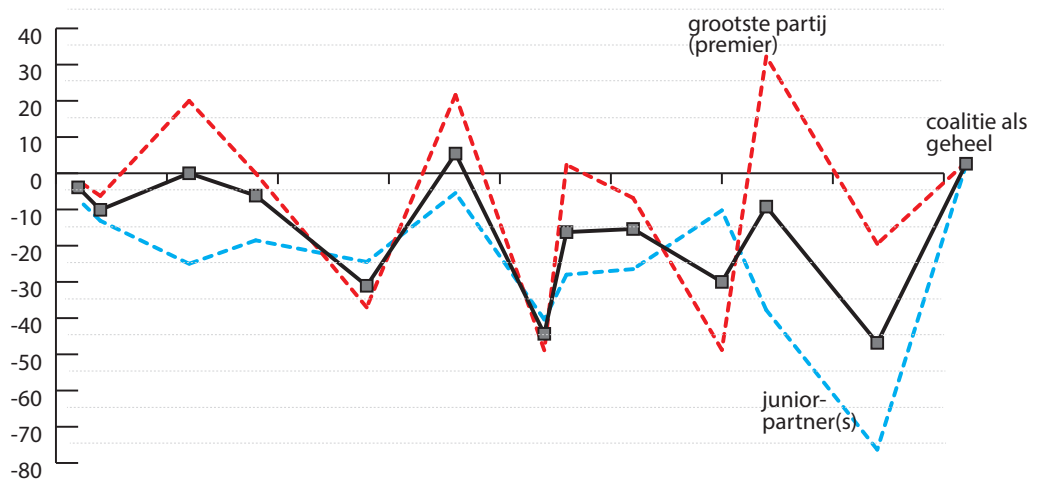
Ondanks de ogenschijnlijke stabiliteit, zijn

andere trends niet gekeerd. Het meest in het oog springt de fragmentatie van het Nederlandse partijstelsel. Het absolute aantal verkozen politieke partijen steeg van 13 in 2017 naar 17 in 2021, waarmee het naoorlogse record uit het begin van de jaren zeventig is verbroken (zie Figuur 3). Politicologen kijken eerder naar het effectieve aantal politieke partijen, een gewogen maat die ook rekening houdt met de relatieve groottes van de partijen. Ook dat effectieve aantal is op naorlogs hoog niveau gebleven, vergelijkbaar met 2017.

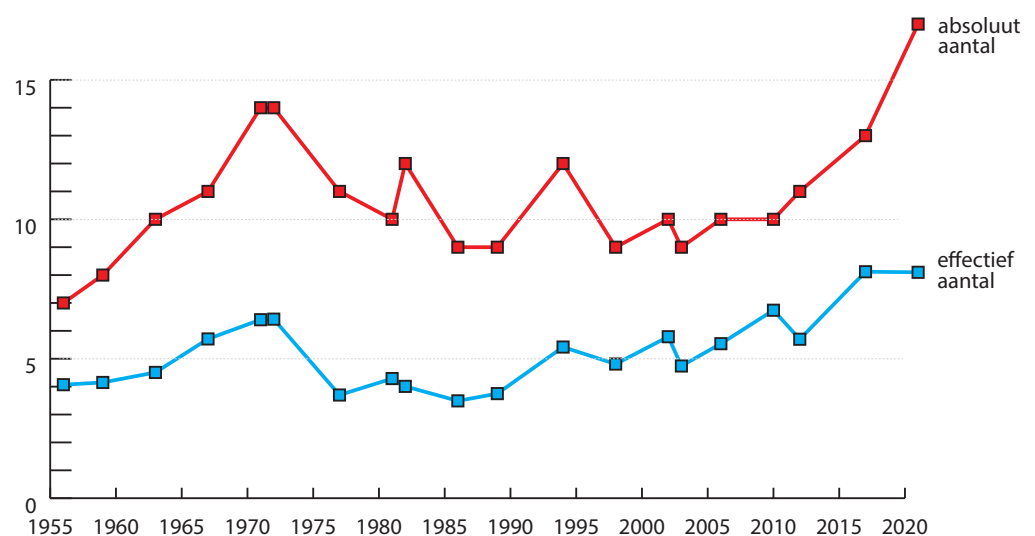
Maar hoe moeten we de groei van het aantal politieke partijen nu duiden? Voor een antwoord op die vraag is het noodzakelijk om de veranderingen preciezer onder de loep te nemen. We hebben het in Nederland vaak over versplintering. Dat suggereert dat het probleem ligt bij zeer kleine splinterpartijtjes. Tot voor kort was dat geen juiste diagnose. Van 1998 tot en met 2017 werden geen partijen met slechts één zetel verkozen in de Tweede Kamer. Ze ontstonden wel na afsplitsingen.

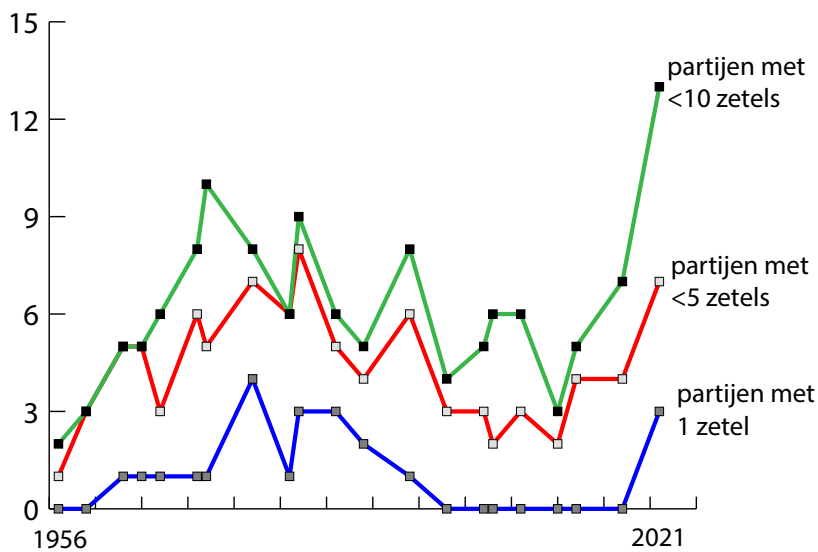
Figuur 1
Percentage Tweede Kamerzetels veranderd van partij (1946-2021)

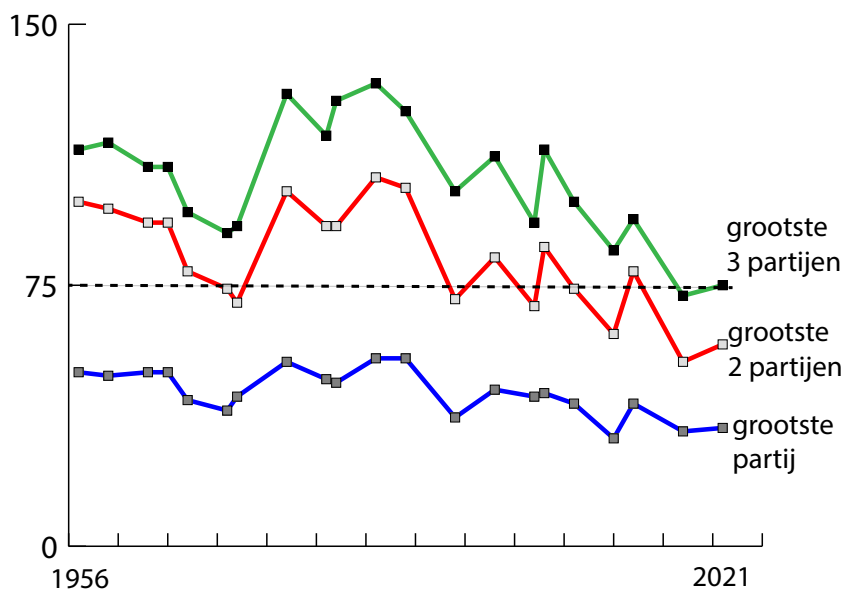
Figuur 2
De electorale schade van regeringsdeelname in procenten zetelwinst/-verlies (1981-2021)

Figuur 3
Groeiend aantal partijen in de Tweede Kamer (1956-2021)

Figuur 4
 Recordaantal partijen met minder dan 10 zetels in de Tweede Kamer in 2021 (1956-2021)

Figuur 5
 Dalende trend in het aantal zetels voor de grootste partijen in de Tweede Kamer (1956-2021)

Maar in 2021 zijn het er plots drie (50Plus, BBB en Bij1). Ook het aantal partijen met minder dan vijf zetels groeide (van vier naar zeven), met nieuwkomers VOLT en JA21, en DENK, ChristenUnie en SGP die zich consolideerden. Het aantal partijen met minder dan 10 zetels explodeerde van zeven naar dertien. Met andere woorden: de verkiezingsuitslag van 2021 is er wel degelijk één van versplintering (zie Figuur 4).

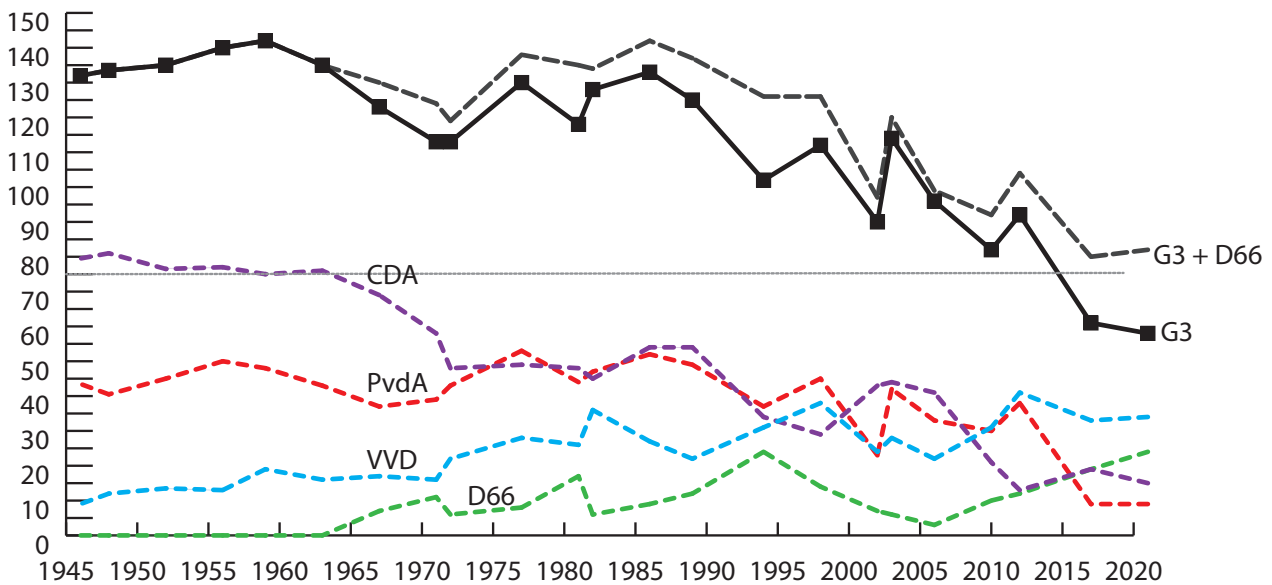
Omgekeerd zijn er nog maar vier partijen met 10 zetels of meer in de Tweede Kamer: VVD, D66, PVV en CDA. Dat belicht de andere kant van deze ontwikkeling: Nederland kent geen grote partijen meer. De neerwaartse trend waar grote partijen zich in bevinden, zet gewoon door. De grootste partij haalt tegenwoordig dertig tot veertig zetels. De grootste twee partijen komen niet in de buurt van een meerderheid. En zelfs met drie partijen is het behalen van een parlementaire meerderheid precair. Dat is onvergelykbaar met de jaren 80, toen drie partijen (CDA, PvdA en VVD) gezamenlijk ruim 88% van de zetels bezetten. De structurele neergang van het CDA en de PvdA (zie Figuur 6) is niet gecompenseerd door de opkomst van nieuwe, grote partijen.

Splitsing in het partijstelsel

Tot slot zien we een nieuwe ontwikkeling in het kiesgedrag. Tussen 2003 en 2017 vielen Nederlandse kiezers grofweg uiteen in twee grote blokken: Kiezers van linkse partijen (PvdA, SP, GL, PvdD) en kiezers van rechtse partijen (VVD, CDA, PVV, FvD, en voorheen partijen als LPF en ToN). Kiezers bewogen zich vooral tussen de partijen binnen een van deze blokken, en veel minder tussen deze blokken. D66

was de enige partij die wezenlijk concurreerde met zowel de kiezers van links als met de kiezers van rechts.

Deze overzichtelijke tweedeling is in 2021 veranderd. Het grote rechterblok lijkt uiteen te vallen in twee kleinere blokken. De twee centrumrechtse partijen (VVD en CDA) vormen een eerste blok waarbinnen kiezers zich bewegen, en de twee radicaalrechtse partijen

Figuur 6

Trends in het aantal zetels voor de grootste partijen in de Tweede Kamer (1956-2021)

(PVV en FvD) vormen een tweede blok. De uitwisseling van kiezers tussen centrumrechts en radicaalrechts lijkt op te drogen. Alleen nieuwkomer JA21 lijkt een zekere brugfunctie te vervullen tussen deze twee blokken, vergelijkbaar met de functie van D66 tussen het linker en het centrumrechtse blok (waar VOLT zich mogelijk bij kan voegen). De vraag is of JA21 zich daadwerkelijk zal ontwikkelen als een rechts alternatief voor VVD- en CDA-kiezers, en een bestuurlijk alternatief voor PVV- en FvD-kiezers.

Ontwikkelingen binnen de drie blokken

Laten we deze drie blokken één voor één afgaan.

Het linkse blok (PvdA, SP, GL, PvdD) zakte in 2021 door een electorale ondergrens. Niet eerder in de moderne geschiedenis behaalden de linkse partijen gezamenlijk minder zetels (32 zetels). Daarmee zakte de partijen door de ondergrens van 42 zetels die zij in 2017 (net als in 2002) behaalden. Dit is niet uitsluitend een gevolg van de rally-round-the-flag. Ook in de maanden voor de pandemie was van een wezenlijk herstel in de peilingen geen sprake. Merkwaardig is dat de linkse partijen wel thema's agendeerden die aansloten op de prioriteiten van kiezers (zoals zorg, sociale

zekerheid en klimaat). Maar toch bracht dat geen electoraal succes. Daarentegen zijn er wel nieuwe partijen succesvol gebleken die concurreren met het linkse blok: VOLT (3 zetels) en BIJ1 (1 zetel). Ook DENK, de partij die veel Nederlanders met een migratieachtergrond trekt die voorheen op de PvdA stemden, consolideerde zich.

Voor het uitblijven van een opleving van het linkse blok kunnen we twee redenen aandragen. Ten eerste ontbrak het gedurende de campagne aan conflict. De beoogde tegenstander in de campagne, de VVD, pacificeerde de conflicten met linkse partijen. Ten tweede zakte de linkse partijen in de laatste week van de campagne door de ondergrens doordat kiezers een strategische overstap maakten naar D66. Dit strategische gedrag zagen we vooral bij kiezers die GroenLinks overwoogen, maar ook bij bijvoorbeeld kiezers die opteeden voor de PvdA. Het zou ingegeven kunnen zijn door de betere vooruitzichten van D66 op regeringsdeelname.

In het centrumrechtse blok heeft de VVD duidelijk baat gehad bij de thema's corona en leiderschap. De VVD voerde de verkiezingscampagne expliciet rond het leiderschap van Mark Rutte. Rutte zette dit thema ook stevast centraal in de verkiezingsdebatten. Sommige

partijen probeerden Rutte uit te dagen op het thema leiderschap, maar versterkten daarmee vooral het frame van de VVD. Toch is dit succes op de korte termijn voor de VVD een risico op de lange termijn: het inhoudelijke profiel van de VVD dreigt te vervagen, waardoor het moeite zal hebben om zich te onderscheiden wanneer Rutte stopt als partijleider.

Het CDA verloor in 2021 opnieuw kiezers aan de VVD en heeft ook concurrentie onderzonden van de BBB. De partij heeft zich nog steeds niet kunnen herstellen van de grote verliezen van 2010 en 2012. Ook hier speelt het onderscheidend vermogen een rol. De thema's waarmee kiezers het CDA associëren – normen en waarden – werden in de campagne niet uitgevent. Het CDA voerde juist campagne rond thema's als economie en veiligheid, die kiezers primair associëren met de grootste electorale rivaal, de VVD. Die strategie pakte niet goed uit.

Het derde blok bestaat uit partijen rechts van de VVD en het CDA. De PVV, het FvD, en JA21 hebben gelijksoortige kiezers. Die kiezers zijn sceptisch over migratie, minderhedenbeleid, klimaat, en coronabeleid. Toch zijn er ook relevante verschillen. Op economisch gebied zijn de PVV-kiezers centristisch, en JA21-kiezers het meest uitgesproken liberaal. De PVV en het FvD vonden hun kiezers vooral in radicaalrechtse hoek, terwijl JA21 daarnaast ook kiezers trok van centrumrechtse partijen. FvD-kiezers zijn het meest uitgesproken sceptisch over klimaatbeleid en (vooral) het coronabeleid.

Opvattingen over corona werken onderscheidend in het radicaalrechtse blok. Gemiddeld vond 20% van alle Nederlandse kiezers het coronabeleid schadelijker dan de pandemie zelf. Onder FvD-kiezers was dit maar liefst 91%. Waar 10% van alle Nederlandse kiezers stelt dat de pandemie gebruikt wordt om burgerrechten af te pakken, is dit onder FvD-kiezers 67%. En waar 8% van alle kiezers denkt dat het coronavirus door grote bedrijven is ontwikkeld om medicijnen te verkopen, is dit onder FvD-kiezers 41%. Ook relatief veel van de kiezers van de PVV geloven in derge-

lijke theorieën; de kiezers van JA21 zijn wel sceptisch over het coronabeleid, maar geloven niet meer of minder in de coronasceptische theorieën dan de gemiddelde kiezer.

Conclusie

Al met al trekken we drie overkoepelende conclusies over de verkiezingen van 2021. Ten eerste zien we aan de oppervlakte een relatieve stabiliteit die we lange tijd niet zo hebben meegemaakt. Het aantal zetels dat van partij veranderde was sinds 1989 niet zo laag. De regeringspartijen wonnen gezamenlijk en zouden in zetelaantallen zelfs een doorstart kunnen maken, wat sinds 1998 niet meer was voorgekomen. De pandemie en de lockdown hebben in die zin een stabiliserende werking gehad op de verkiezingsuitslag. Corona lijkt bovendien niet veel kiezers ervan weerhouden te hebben om hun stem uit te brengen.

Ten tweede zien we onder die oppervlakkige stabiliteit een aantal trends die zich onverminderd voortzetten. De fragmentatie van de Nederlandse politiek blijft onverminderd hoog. De fragmentatie kwam in de afgelopen decennia vooral tot uiting door grote partijen die kleiner werden. Ook in 2021 hebben PvdA en CDA zich niet weten te herstellen. Maar daarnaast zien we in 2021 ook een plotse stijging van het aantal splinterpartijen. Er is nu dus ook daadwerkelijk sprake van versplintering.

Ten derde lijkt er een breuk te komen in het partijstelsel. Waar er in de voorgaande jaren veel uitwisseling was tussen centrumrechtse en radicaalrechtse partijen, is die uitwisseling opgedroogd. Het grote electorale rechterblok lijkt in twee stukken uiteen te vallen: een centrum-rechts blok (VVD, CDA) en een radicaalrechts blok (PVV, FvD). Dit biedt kansen voor een partij die zich tussen die twee blokken kan positioneren, vergelijkbaar met de rol die D66 speelt tussen het linkse en centrumrechtse blok.